

Význam banskej krajiny ako kultúrneho dedičstva

Jančura, P., Slámová, M.: Importance of the Mining Landscape as a Cultural Heritage. *Životné prostredie*, 2014, 48, 2, p. 115 – 117.

The contribution deals with a significant phenomenon in the landscape character of Slovakia, the mining landscape. Our country has such a geological structure which conditioned formation and evolution of the extensive mining areas. Currently, the mining is present only sparsely, but mining artefacts are well preserved in the visual landscape. We can identify mining relicts as historic landscape structures. We show in the paper the most important landscape's features, which represent mining landscape. Specifics of mining landscapes are presented on the example of three mining landscapes: Kremnica, Lubietová and Nižná Boca. All localities have similar typical features of the mining landscape, mainly the anthropogenic relief. Their cultural-historical context makes differences. Such landscapes could be a part of the database of landscapes which are suitable for registration to the list of the European heritage.

Key words: historic mining structures, mining, landscape character, features of landscape, mining relief

Banské historické krajinné štruktúry (Jančura, 1998) sú významnou súčasťou krajinného rázu Slovenska. Ich výskyt je viazaný na špecifické geologické podmienky. Prejavujú sa buď fyziognomicky ako reliéfné anomálie alebo relikty banských objektov a ich sprievodných prvkov v krajine. Môžeme ich vnímať aj *nehmotne*. Sú súčasťou histórie, ktorá významne ovplyvnila naše dejiny a ich kultúrne, etnologické, technické, environmentálne súvislosti. Baníctvo na Slovensku je vo veľkej miere už iba minulosťou (okrem niekoľkých ešte fungujúcich baní). O kedysi bohatých oblastiach s intenzívnou a výnosnou ťažbou svedčia dnes iba ostatky banských diel, hutníckych a spracovateľských zariadení (Beláček a kol., 2005). Dnes majú predovšetkým kultúrno-historický význam a niektoré z nich sú evidované ako kultúrne a technické pamiatky alebo ako svetové kultúrne a prírodné dedičstvo. Časť je viac či menej neznáma, i keď je *čitateľne* prítomná v podobe historických krajinných štruktúr (HKŠ). Tie však nie sú stredobodom záujmu spoločnosti, často sú zabúdané a nie sú predmetom žiadneho zákona. Zabudnuté sú aj v pamäti ľudí, ktorí v banskej krajine žijú. Banská krajina však nie je len tá *minulá*. Je tu stále prítomná, i keď vo fragmentoch, ale s nezameniteľnými charakteristickými znakmi a pozoruhodnými artefaktmi ľudskej činnosti.

Význam banskej krajiny v charakteristickom vzhľade krajiny

Každá súčasná krajinná štruktúra v sebe obsahuje aj staré, historické prvky. Banská krajina sa dá skúmať z viacerých aspektov – archeologických, historických, archi-válnych, etnologických, technických. Vývojom prostredia v kontexte s kultúrou sa zaoberá predovšetkým historická geografia. Historicko-geografické metódy prenikli aj do krajinskej ekológie a environmentalistiky. V súčasnosti sú prezentované aj ako environmentálna história: *História životného prostredia je interakciou medzi ľudskými kultúrami*

a životným prostredím v minulosti (Worster, 1988). Hughes (2006) definoval predmet environmentálnych dejín ako *štúdium ľudských vzťahov k prirodzeným (prírodným) spoločnosťam v čase, ktorých sme súčasťou a vysvetlenie procesov zmien, ktoré ovplyvňujú tento vzťah*.

Banské krajiny sú pre Slovensko typické, ale každá konkrétna oblasť je odlišná a špecifická. Okrem hlavných banských oblastí – stredoslovenskej (dolnouhorskej) a východoslovenskej (hornouhorskej) môžeme identifikovať aj jednotlivé špecifické územia podľa rudných polí, podmienených výskytom rúd (malokarpatské, tatranské a pod.). V priebehu ostatných 22 rokov sme sa na základe spolupráce Technickej univerzity vo Zvolene so Slovenskou agentúrou životného prostredia v Banskej Bystrici zaoberali štúdiom a výskumom viacerých banských regiónov na Slovensku. Na ozrejmienie významu a šírky tejto problematiky sme vybrali príklady troch lokalít banskej krajiny: Kremnice, Lubietovej a Nižnej Boce.

Banská krajina Kremnice

Klasifikácia banských foriem bola určená terénnym prieskumom so zameraním objektov v GPS, bodovo alebo polygonálne (plošne). Vyskytujú sa tu pingy, zasypané ústia štôlní, haldy, ryhy banských výkopov, relikty ciest a ruiny objektov.

Banská krajina Kremnice je v súčasnosti málo známym fenoménom. Väčšina návštevníkov vníma iba historické mesto, námestie, historické budovy, hradby a ostatné pamiatky. Navštívi múzeá, spozná pojem *banské mesto*, ale nezoznámi sa s podstatou pojmu *banská krajina*. Mesto je iba časťou, fragmentom banskej krajiny. Kremnické rudné pole (banská krajina) zaberá 510 ha. Celé mesto Kremnica (banské osídlenie) zaberá plochu 240 ha, z toho námestie, ako cieľ návštevníkov má plochu 1,4 ha. Staré mesto (vo vnútri hradieb) má plochu

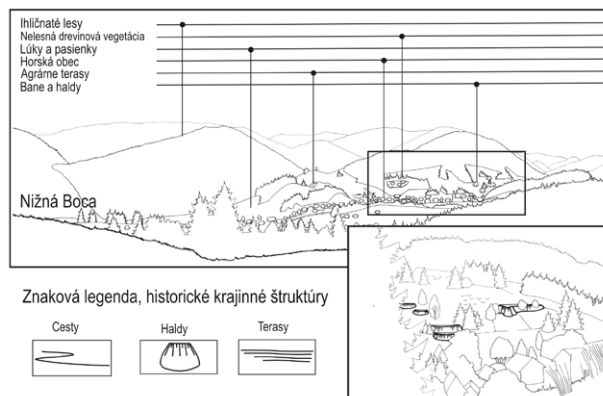
7,1 ha, čo znamená z celkovej rozlohy krajiny iba 1,4 % rozlohy banskej krajiny. Banské mesto bez banskej krajiny nemôže existovať. Väčšinou ju prezentujeme sprístupnením jednotlivých baní, náučnými chodníkmi, geoparkami. Ale banskú krajinu tvorí kombinácia znakov (symbolov), skladá sa predovšetkým zo širokej škály tvarov reliéfu. V prípade Kremnice je zaujímavý, okrem klasických ťažobných veží, štôlní, banských symbolov na budovách predovšetkým antropogénny reliéf. Od kutacích jám, píng, cez zavalené vstupy do štôlní až po haldy. Významným fenoménom sú náboženské stavby, kostoly, kaplnky, kalvária. Baníci boli veľmi nábožní, čo sa prejavilo aj v obraze krajiny.

Banská krajina Ľubietovej

Klasifikácia banských foriem bola určená terénnym prieskumom so zameraním objektov v GPS. Vyskytujú sa tu pingy, výkopové ryhy, ústia štôlní, haldy, relikty banských jarkov, cesty, ruiny objektov, uhliarske miliere (plošiny pod uhliarskou míľou), stopy sídelných foriem.

Ľubietová, ako aj od nej známejšia Kremnica, patrí medzi sedem dolnouhorských kráľovských banských miest (Banská Belá, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kremnica, Ľubietová, Nová Baňa, Pukanec). Špecifikum krajiny Ľubietovej je v prelínaní foriem historických krajinných štruktúr banských, sídelných a agrárnych s historickými pamiatkami z dôb protitureckých vojen (XVI. – XVII. storočie). Tieto profilujúce skupiny kultúrno-historických fenoménov podčiarkujú ich slovenský a európsky kontext:

- Agrárne historické krajinné štruktúry, línieové políčka – vyskytujú sa na pomedzí s katastrom obce Strelníky. Ich dôležitým kontextom je súvis s ovčiarstvom a valašskou kultúrou.
- Banská krajina, technické pamiatky, sídelné formy – najvýznamnejšie banské polia v súvislosti s ťažbou rúd sa vyskytujú v lokalitách Podlipa, Ženská dolina, Jamešná a Pod Hrbom, Žlaby, Svätodušná a dolina Peklo, vzdialenejšia Jeleňová, neďaleko Troch vôd. Je tu vysoký výskyt reliéfnych útvarov súvisiacich s ťažbou (ústia štôlní a haldy). S baníctvom súvisia technické, predovšetkým hutnícke pamiatky. Svedčia o tom zvyšky vysokej pece v časti Huta a v lokalite Tri vody. Nachádza sa tu unikátny odvodňovací jark medzi dolinou Peklo a potokom Hutná, ktorý odvádzal vodu z jedného povodia do druhého. Historické jadro sídla si zachovalo urbanizmus stredovekého mesta. Ekonomický vývoj Ľubietovej však nedosiahol takú prosperitu, aby sa tu vyvinula mestská architektúra viacposchodových domov. Tie sú zastúpené iba minimálne, väčšinou sú to zrubové banské domy s podlomenicou a polovalbou. Významné sú relikty uhliarstva, zachované ako štece (miestny názov *štiete*). Prítomné sú aj religiózne stavby, kaplnky, kostoly, kalvária. Relikty

Obr. 1. Charakteristické znaky banskej krajiny Nižnej Boce

(zabúdané a nepovšimnuté) pochádzajú z obdobia protitureckých bojov – archeologicky je doložený mestský hrad. Bol súčasťou rozsiahleho pevnostného obranného systému vtedajšieho Horného Uhorska. Patrila k nemu aj varovná signálna sústava strážnych veží (vartoviek).

Banská krajina Nižnej Boce

Klasifikácia banských foriem bola spracovaná na základe terénneho a archívneho prieskumu a bola spojená s identifikáciou charakteristických črt krajiny (obr. 1). Vďaka baníctvu bola Nižná Boca známa v XVI. a XVII. storočí. Rozsiahle nálezy zlata spôsobili, že sa o nej písalo ako o druhej Banskej Štiavnici. Dnes Nižnú Bocu poznajú len chalupári a turisti, ktorí hľadajú prírodnú krajinu a ticho. Z hľadiska klasifikácie tradičných foriem využitia krajiny sa Nižnej i Vyšnej Boci pripisuje iba lúčno-pasienková krajina. K tomuto typu patria archaické zrubové senníky, ktoré dokumentujú valašskú kultúru. Tá síce významne ovplyvnila charakter krajiny, ale pasienkarstvo sa vyvinulo ako sekundárny zdroj obživy, po ukončení banskej činnosti v území. V sídle sa zachoval rad typických banských domov.

Zlatonosné rudné žily sa nachádzali v oblasti, ktorá je tvorená kryštalickými horninami. Sú to najmä západné svahy masívu Fišiariky (1 478 m n. m.) na rozlohe približne 300 ha, v banskom poli Zach. Štôlnia dolná Margaréta bola najvýznamnejšou baňou na zlato v oblasti. Rozsypové ložiská zlata sa nachádzajú v alúviu potoka Boca. Na základe poznatkov z archívneho bádania v geofonde Štátneho geologického ústavu Dionýza Štúra v Bratislave vyplýva, že po banskej činnosti tu zostalo 100 štôlní, 155 hald a množstvo prepahlísk, kutacích rýh, či jám (Slámová et al., 2003) a tvary banského reliéfu dokumentuje tab. 1.

K štôlniam a haldám, ktoré sú väčšinou ukryté v lese dnes vedú staré banské cesty. Spájajú jednotlivé vzdialené objekty a pomáhajú nájsť kontext útržkov histórie tejto príťažlivej, ale zabúdanej banskej krajiny.

Tab. 1. Klasifikácia banských foriem reliéfu v katastrálnom území Nižná Boca

Pozícia vzhľadom k pôvodnému terénu	Rozdelenie objektov podľa genézy		nepriamo súvisiace s ťažbou
	priamo súvisiace s dobývaním nerastov		
pozitívne konvexné	prospektorská činnosť	ťažobná činnosť	
		haldička na svahu	
		vysoká halda so stupňami	
negatívne konkávne	prieskumné ryhy	rozsypané ložiská – kopčeky vytvorené z ryžovaného materiálu v alúviu potoka	úvozy banských ciest
		zavalené ústia štôlní	
		otvorené ústia štôlní, niekedy zo zachovaným vstupným portálom	
konvexno- konkávne	prieskumné jamy s haldičkou		prepadliská nad štôľňami zoradené v línii – pingy
rovinné			zavalené ústia štôlní a šácht vo svahu
			haldy (druhotne prekopané)
			plošiny pred vstupom do štôlní
			vyrovnaný povrch na mieste bývalých stavieb

Typológia artefaktov a fragmentov banských diel

Typickým znakom banskej krajiny je horský – montánny, vysočinový či hornatinový reliéf so špecifickým banským osídlením. V minulosti bola krajina kompletne odlesnená. Dnes sú tu typické hospodárske lesy s minimálnym zastúpením poľnohospodárskej pôdy. Charakteristické črty (znaky) banskej krajiny sú spravidla dobre čitateľné. Najčastejšie je to výrazný antropogénny reliéf. Ten sa prejavuje ako sústava zahĺbených (konkávnych) tvarov píng, výkopov, prepادلísk alebo vystupujúcich (konvexných) útvarov hald, výsypiek a nakoniec aj zarovnaných (planárnych) tvarov okolo objektov (Slámová, Beláček, 2004). Súčasná banská krajina je výrazne fragmentovaná, i keď sa banské relikty vyskytujú v súvislých územiach či plochách. Spravidla sú prítomné postupne zarovnávané a miznúce tvary reliéfu a ruiny stavieb. Antropogénny reliéf je identifikovateľný podľa často nevýrazných geomorfologických anomálií tvarov krajiny. Banské reliéfné formy rozoznávame na viacerých taxonomických úrovniach: podpovrchové, podzemné, povrchové, banské cesty, stavebné objekty, uhliarske objekty, sakrálne stavby a sprievodné formy.

* * *

V zmysle Európskeho dohovoru o krajine je významnou potrebou zachovanie rozmanitosti európskych krajín. Chápeme ich ako hodnoty spoločného prírodného a kultúrneho dedičstva. Historické krajinné štruktúry a z nich aj špecifické banské sú súčasťou tohto dedičstva. Významnou možnosťou propagácie krajín je aj *Európske dedičstvo*, iniciatíva Európskej únie, ktorá existuje od roku 2008. Zahŕňa zoznam pamiatok, prírodných lokalít alebo sídel, vrátane hmotného a nehmotného dedičstva, ktoré si svojím významom zaslúžia nadnárodnú ochranu. Označenie *Európske dedičstvo* má posilniť medzinárodnú

európsku dimenziu pre pochopenie európskych dejín a kultúry. Svojím zacielením podporuje obyvateľov Európy pri vytváraní spoločnej európskej identity. Nami uvedené lokality by mohli byť chápané ako zoznam, respektíve databáza potenciálnych území na Slovensku vhodných na zápis do *Európskeho dedičstva*.

Autori vyslovujú poďakovanie Kultúrnej a edukačnej grantovej agentúre (KEGA) MŠVVŠ SR za finančnú podporu projektu č. 011TUZ-4/2012 pri spracovaní príspevku.

Literatúra

- Beláček, B., Slámová, M., Jančura, P.: Význam geológie v problematike typológie krajiny Slovenska. *Mineralia Slovaca*, 2005, 37, 3, s. 463 – 464.
- Hughes, J. D.: *What is Environmental History?* Cambridge: Polity Press, 2006, 180 p.
- Jančura, P.: Súčasná a historické krajinné štruktúry v tvorbe krajiny. *Životné prostredie*, 1998, 32, 5, s. 236 – 240.
- Slámová, M., Beláček, B.: Typológia reliéfnych foriem historických krajinných štruktúr. In: Jančura, P. (eds.): *Historické krajinné štruktúry vo vzťahu k vývoju poľnohospodárskeho využívania zeme. Zborník vedeckých prác spracovaných v nadväznosti na grant VEGA č. 1/2379/05 Vplyv foriem obhospodarovania poľnohospodárskej krajiny na základné zložky agroekosystémov vo vzťahu k optimalizácii využívania krajiny.* Banská Štiavnica: Technická univerzita vo Zvolene, 2004, s. 25 – 31.
- Slámová, M., Jančura, P., Beláček, B.: Mining as Phenomena of Nižná Boca. In: *Landscape's Memory. Kształtowanie Krajobrazu Terenów Poeksploatacyjnych w Górnictwie.* Kraków: Politechnika Krakowska, Komisja Urbanistyki i Architektury PAN O/Kraków, 2003, p. 54 – 61.
- Worster, D.: *The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History.* Cambridge: University Press, 1988, 341 p.

Doc. Ing. Peter Jančura, PhD., jancura@tuzvo.sk
Ing. Martina Slámová, PhD., slamova@tuzvo.sk
Katedra plánovania a tvorby krajiny Fakulty ekológie a environmentalistiky Technickej univerzity vo Zvolene, T. G. Masaryka 24, 960 53 Zvolene